

Tanulmány

Vári György

Emberáldozat Tárgyistennek

Zsolt Béla: *Kilenc koffer*

A két világháború közötti korszakból ragyogó publicisták sorát tartja számon a sajtótörténet: Zsolt Béla, Bálint György és Ignóus Pál mellett, talán a legjelentékenyebb volt közülük. A *Toll* című folyóirat szerkesztőjeként őrzik még leginkább az irodalmi emlékezet, a folyóirat hasábjain zajló nagy viták miatt, mint az Ady-revizió vagy József Attila kiméretlenül pontos kritikája *Az istenek halnak, az ember él* című Babits-kötetről. Ady volt a fiatal, versírással is próbálkozó alkotó költői bálványa, de publicistaként is Ady hagyományát folytatja-alakítja át Zsolt (publicista pályája különben éppen Nagyváradon kezdődik). A polgári radikalizmus legkarakteresebb-legharcosabb képviselőinek egyike, pályájának első szakaszában Bethlen István legszenvedélyesebb sajtóbeli ellenfele. Kétségtelen szellemességétől, vitathatatlan stílárís erényeitől aligha független hajlama a túlzásokra, ellenfelei szempontjainak gyakori negligálására, a civilizátori fölényességre. A népi–urbánus vitában is az első sorokban harcol. Épp őt és Ignóus Pált támadva írja le Kardos Pál híres mondatait: „Zsolt Béláék, Ignóusék már évek óta úgy járkálnak a magyar életben, mint a Nyugati Kultúra és Felvilágosultság Rt, mint ma az Egyesült Polgári Szabadság és Hamisítatlan Európai Humanizmus Művek kizárólagos jogú magyarországi vezérképviselői, és jaj annak, aki ezeket az árukat az ő megkerülésükkel közvetlenül nyugatról hozza be, és még inkább jaj annak, aki ezeket az árukat az ő világszabadalmuk ellenére hazai műhelyben, hazai nyersanyagból meri előállítani”. Utolsó szerkesztői és publicista korszakában a Radikális Párt orgánumánál, a *Haladás*nál dolgozik; ekkor, a háború után is, tovább vívja a népi–urbánus háborút Veres Péterrel, a Nemzeti Parasztpárt vezetőjével.

A gyakran dezillúziós folyamatokat elbeszélő regényeinek színvonala erősen hullámzó, kompozicionális tekintetben többnyire gyengék, leginkább éppen különben túltengő publicisztikus betétek elevenek. Legjelentékenyebb regénye bizonyosan a *Kilenc koffer*, melynek narratív szerkezetében, mint az alábbi írás megkísérli kimutatni, kompozíciós elvé lép elő a publicisztikusság. Regényei közül némelyek újrakiadásával megpróbálkoztak az utóbbi években (*Házassággal végződik*, *Duna-parti nő*), de elsősorban publicistaként és a *Kilenc koffer* szerzőjeként érdemes a figyelemre, életművének ez a része az, amit méltatlanul sújtott gyors és azóta sem szűnő feledés Magyarországon, miközben a *Kilenc koffer* németül, angolul és más nyelveken is hozzáférhető már.

Zsolt Béla befejezetlen holokausztmemoárja az időtudat kihunyásával kezdődik: „*Most itt fekszem a matracon, a templom közepén, a frigyszekrény tövében*”. Ennek az állapotnak nincsen „jövője”, ugyanis annak, aki beszél, már nincsenek elvárásai, sem félelem, sem remény nem mozgatja: „*Kinn, a városban zavarórepülés van, de minket nem érdekel. A csillag, a bélyeg nemcsak az élet kedvezményeiből zár ki minket, de félelmeiből is. Nem félünk a légitámadástól, semmiféle halálnemtől*”. Ez magyarázza, hogy az „in medias res” nyitás semmilyen időbeli folytonosságba nem illeszkedik az aktuális állapot konstatálásán túl, a félelem és remény kihunyása természetesen azt sem teszi lehetővé, hogy a helyzet értékelhető legyen, pusztán adott. A kronotopikus szerkezet fontos eleme a zsinagógatér (a szakrális tér) mint gettókérdés színrevitele, különösen úgy, hogy a tér eredetileg éppen az (Isten)félelem és a (messiási) remény színtere, az itt tisztelt Isten specifikuma épp az, hogy az időt szakralizálja. (Atyáid Istene, Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, „leszek, aki leszek”). Ez a kontraszt a civilizáció érvénytelenedésének és az elbeszélő teljes otthontalanságának, helyen- és időnkívüliségének groteszk metaforája. A külső és belső tér ellentéte, a bezártság eredményezi az időtudat, az elvárások felszámolódását, a pillanatba zárulást. A halálra sem vonatkozik semmilyen irányultság többé, mivel a létezés időbelisége nem az egzisztencia kikerülhetetlen létmódjának bizonyul, hanem humanista konstrukciónak csupán, ezért semmiféle „előrefutás” sem lehetséges, nem vethető fel értelmesen az autenticitás kérdése. A halál is éppen úgy konstatálható a gettókérdésben, mint a lámpa felgyulladás és kihunyása. Ezért sem vezet út, ahogy Jean Améry mondta, az auschwitzi haláltól a *Halál Velencébenhez*. „*Niszel bácsi, az öreg bőrös, milyen nehezen ment el – orvosa szerint otthon, normális körülmények között másodperc alatt békésen lefordult volna a székéről családja körében, mert a szívbaja tíz év múlva úgynevezett szép halállal kecsegtette. S ennyi cepekedés után itt, a wisznicei csodarabbi templomában, amely most a gettó kórháza, másfél napig pöfögött nyitott szájjal, ütemesen, mint a favágó telep gőzgépe*”. A hasonlat lényegében maga is azon dolgozik, hogy tárgygyá tegye azt a személyt, akiről szól – saját praxisuk igazolja

is a náci „személyiségelméletét”. A puszta aktualitások egymásutánjára redukált elbeszélés egyúttal a narratív koherencia igényét, a „szerkesztés” követelményét is felszámolja, mindig az aktuálisra tud csak koncentrálni, tehát a szó legeredetibb értelmében zurnáljellegget kap.

Az aktuális állapot értelmezés nélküli konstatálása, a puszta tárgyá redukáltság a „civilizátor” elbeszélő identitáskriziseként is érthető tehát, a könyv legerősebb publicisztika-betétei is ezt teszik tárgyukká. Az önéletrajzi szerződés kerülő úton köttetik meg: mivel „hírhedt” neve lebuktatná Zsoltot, először egy másik zsidó nevén él, hogy haláláért legalább ne kelljen külön „megdolgozni”, aztán új papírokat kap a meneküléshez, egy nem zsidó pesti pincér iratait. Neve és nevét jelentéssé tévő műve megtagadottként azonosítódik a szövegben, mintegy Szép Ernő ismert bemutatkozó gesztusával analóg módon („*Szép Ernő voltam*”). A gettóból szökve Zsolt és felesége pincérnek és konyhalánynak öltözik, ahogy hamis papírjaik előírják. A „jelmezen” végigtekintő elbeszélő számot ad róla, miért hiteltelen a csalás, miért nem képes azonosulni szerepével. A publicisztika természete szerint a leleplezésben éri tetten az igazságot, a szépirodalom igazsága viszont nem a szöveg mögött, hanem általa és benne mutatkozik meg, nem az ideológiakritikai gyanú, hanem a hermeneutikai odafordulás számára. Ez a jelenet az értelmiségi megszüntethetetlen távolságát „leplezi le” éppen azoktól, akiket emancipálni kíván: az álöltözet inadekvátságának „leleplezésében” zajlik az igazságtörténet.

Anacionalizmus, az egyenlőség és a polgári kultúra, amihez emancipálni kell anyomorgókat és életformáikat, válik lépten-nyomon kérdésessé, sőt keveredik a parvenüség gyanújába, tehát az elgondolható legsötétebb gyanúba, hiszen a felvilágosító publicista ethoszának alapkövetelménye a parvenüség utálat, a nonkonformizmus. Ennek a belső drámának az elbeszélése a regény. A címbe emelt kofferek egyszerre jelzői a polgári otthon és az ezzel járó egzisztenciális biztonság hiányának és a tárgyakhoz való ragaszkodásnak, az ironikus módon „mobil” haza és osztálykötődésnek, a polgári szűklátókörűség és osztályönzés és a szabad értelmiségi számára elérhető nyitottság és érdeklődés, antiprovincializmus metaforái egyszerre. A regényszöveg publicisztikus betétekben tárgyalt belső drámájának, az elbeszélés által bevilágított hasadtságnak a jelölői, annak az identitásfelszámoló, integrálhatatlan kettősségnek, ami a személyiség felszámolásán dolgozik, hiszen a polgári felvilágosító illúziók érvénytelenedése után az élettörténet válik visszamenőleg újraalkothatatlanul érvénytelenné, mivel kizárólag az illúzióknak bizonyult politikai szenvedély segítségével alkotta meg ennek elbeszélését Zsolt. Első házassága is azért ment tönkre, mert szerelmi szenvedélyét is megfojtotta a politika iránti érdeklődés. Szemben Radnóti emblematikus asszimiláns hazaszeretetével Zsolté nem egyfajta időn kívüli, az „örök” kulturális értékeknek és a történeti időtől független természeti tájnak elkötelezett érzés, hanem kizárólag a politikai közösség

ügyeit célzó szenvedély. Ha a politikai közösség végképp érvénytelenné válik, amikor az állam saját polgárai meggyilkolásában vesz részt közigazgatásán és erőszakszervezetein keresztül, az örök természet közömbössége, „felülemelkedése” nem hogy nem vigasztal, minden reménytől megfoszt: *„A táj és a világ változatlansága és az emberek emóciótlansága, amellyel ezt az ezer éve példátlan szörnyűséget tudomásul vették, még inkább megerősített abban, hogy nincs sok értelme az életért való erőlködésnek. Ha a természet s az örökkévalóság ilyen közömbös az emberi dolgokkal szemben, akkor úgyis hiába erőlködünk: minden marad a régiben”*. Az asszimiláció válik kérdésessé: ez a folyamat is egyszerre tűnik emancipációnak a felvilágosult, művelt Európához, ugyanakkor pedig mégiscsak a parvenüség gyanújába keveredik. A stílus cinikus szellemessége, publicisztikus poénjai egyrészt e hasadtság, identitáskrizis következményei, másrészt pedig az „identitás” folytonosságának fenntartására szolgálnak az épp zajló apokalipszis ellenében.

A polgári társadalom motorja, a tárgyak birtoklására és szerzésére irányuló erőfeszítés, az „értelmes önzés” mállasztja szét a magántulajdont a csendőrök gátlástalan rablásában, ez számolja fel végső soron a civilizációt: ez a rend falja fel önmagát Várad parvenü nagypolgárainak elpusztításával. Ehhez „emancipálódnak” a Bildungsbürgertum helyett a megalázottak és megszorítottak, a paraszti származású csendőrfiúk, keretlegények, akiknek szociális-kulturális emancipációja az elbeszélő újságírói működésének egyik legfontosabb követelése volt: *„Itt a titkári rangot választották ezek a civil ruhás csendőr altisztek, akiknek egész külseje ordított a korlátlan hatalom s a korlátlan rablás mámorától megveszett parasztleány úriember-imitáló parvenüségétől”*. Ezt a szituációt előlegezi meg a német vasutas, aki visszajuttatja Zsolt feleségének bőröndjeit a háború kitörése után Németországból a vele immár hadban álló Franciaországba. *„Valószínűen nemcsak a nacionálszocialista pártnak volt a tagja, hanem a Tárgyisten Nemzetközi Szektájáé is”*. A Bildungsbürgertum és a tárgyi fétisek iránti vonzalom pedig gyökereiben azonos: *„Soha többé nem lesz könyvtáram – háromezer könyvem volt, Friedlander – minden este újra boldogan, szerelmesen megbámultam, végigcírógattam soraikat – de ha mégis megmaradok, ezentúl én is úgy olvasok, mint a különc, vörös Friedmann professzor, akit vandálnak és bolondnak tartottam, mert ha egy oldalt elolvasott a könyvből, kitépte és földre dobta”*. A teljes egyesülés akkor következik be, mikor a váradi zsidók tárgyai – koffereik – érkeznek meg deportálásuk után a gettó udvarára, amelyek közt feltűnik Zsolték ama kilenc koffere is. Tárgyaik uralkodtak felettük végső eltárgyasításuk előtt is, és most már egyedül ők képviselik őket, alkotják meg groteszk tablójukat. Miután őket tárgyként utolsó útjukra szállították, épp bőröndjeik maradtak helyben gúnyos mementóként utánuk.

Az időtudat működésének megindulása a visszaemlékező részek katalizátora a regényben, illetve az ukrán fronton töltött munkaszolgálatos időkre történő visszaemlékezés kísérlete éppen ennek – a jövőnek mint perspektívának – a visszanyerésére irányul: *„Nem tudom, hallgatta-e Friedlander, amit most meséltem neki, és azt sem tudom, hogy valóban elmondtam-e mindezt, vagy csak hangtalanul emlékeztem. A türelmetlen csöndet akartam elűzni – s talán öntudatlanul is biztatni magamat: ha mindaz, ami odakint történt, emlékké lehetett, ha mindezt megúsztam, talán most is?... De nem. Pillanatra sem hittem, hogy ezt is meg lehet úszni”*. Egyedül az időtudat visszanyerése tenné lehetővé azt, amire ez a kísérlet irányul, a narratív identitás újraírását, folytonossá tételét. E kísérletet követően érkezik meg az egyik gettóorvos reményt hozó ötletével, hogy tifuszi járvány szimulálásával talán meg lehetne akadályozni, legalábbis el lehetne odázni a váradi gettó egy részének deportálását. Ez az ötlet teszi lehetővé Zsolték számára a szökést.

Az első rész végén, a Pestre érkezéssel az időtudat újra kioltódik, visszatér a regénykezdet állapota. A szökés, a térbeli bezártság látszólagos felszámolódása nem vezet ki a pillanatba zártság hatalmából, hiszen nincs hová visszaérkezni. Budapest nem az elbeszélő otthona többé, egykori ismerősével, a nyilas doktorral való találkozása végképp világossá teszi számára, hogy politikai közössége felszámolódott, érvénytelen, ő társadalmi értelemben, a szociális-történeti idő számára halott: nincsen többé „világa”, tehát alig tekinthető embernek is. Élete, mint tét, jóformán kizárólag biológiai értelemben adott. Az időtudat ismételt kioltódása keretet képez a szövegnek, mintegy újra gettóba zárja az elszökött elbeszélőt. Házigazdája *„pillanatra kinyitotta a rádiót, a déli angol híreket. Észrevette, hogy nem érdekel, elzárta”*. A saját túlélési lehetőségeire vonatkozó félelem és remény egy időben huny ki az identitás centrumában álló közéleti érdeklődéssel. Az utolsó mondat is a megmentésükre szőtt tervek iránti közönyéről tudósít.

A második részből alig pár oldal készült el, a Kaszt-ner-vonat útját meséli el, és éppen a Svájcba történő megérkezés előtt szakad félbe a szöveg. A birtoklási szenvedély a zsidók között az elején még „tábori” keretek között zajlik, kifosztják és megalázzák Zsoltot társai, mikor cigarettához kíván jutni, dohányzó szenvedélye őt magát is a tárgyak rabjává teszi. Svájc felé közeledve véget kell érnie a rablógazdálkodásnak, hiszen nemsokára megszűnik majd a hiánygazdaság is. A felszabadulás nem más a könyv zárata szerint (mindegy most, hogy félbemaradt kéziratról van szó, minden értelmezést meg kell előzzön a döntés, hogy amit meg kíván érteni, egész, megkomponált műalkotás), mint a kereskedelmi tőke mozgásának konszolidálódása és a Tárgyisten iránti hódolat kifejezésének újabb átmeneti „civilizálódása” anélkül, hogy a továbbiakban akár csak fel is merülhetne ennek az eltárgyasulási folyamatnak a felszámolása közeli vagy távoli perspektívaként. Annyi történt csak, hogy a

Tárgyisten átmenetileg jóllakott, több emberáldozatra pillanatnyilag nem tart igényt. Ez – a cigarettabirtoklás lehetőségeinek óriási növekedése áll a felszabadulás helyén, mindenfajta emancipatorikus erőfeszítés ironikus tagadásaként. „*A dohánykupeczek már fülkéről fülkére ajánlották a Symphoniát, sőt a Memphist és a Darlingot – svájci kifizetésre is*”.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Bán Zoltán András: A kikoszorózott hazafi. Zsolt Béla (1895–1949). Magyar Narancs, 2008. március 27. 32–34. <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=16153> (2017. november 18.)
- Kardos Pál: Zsidó válasz. Válasz, 1934/2. 153–157
- Nagy Sz. Péter: Zsolt Béla. Akadémiai, Budapest, 1990.
- Zsolt Béla: Kilenc koffer. Magvető, Budapest, 1980.